

BDU
1919

BAKİ UNİVERSİTETİNİN
XƏVƏRLƏRİ

ВЕСТНИК

БАКИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

NEWS

OF BAKU UNIVERSITY

ISSN 1609-0586

SOSIAL-SİYASİ
elmlər seriyası

серия
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК

---

series of
SOCIAL-POLITICAL SCIENCES

1

2019

UOT.341.2;
341.231.14

İNSAN HÜQUQLARININ POZULMASI SAHƏSİNDƏ DÖVLƏTLƏRİN MƏSULİYYƏTİ

N.H.MEHDİYEV
Bakı Dövlət Universiteti
novruz_mehdiyev@bk.ru

Dövlət törətdiyi beynəlxalq hüquqa zidd əməl nəticəsində ziyan çəkmiş digər dövlətə və onun əhalisinə ziyanın əvəzini tam ödəməli, onun pozulmuş hüquqlarını bərpa etməlidir.

İnsan hüquqlarının pozulması sahəsində dövlətlərin məsuliyyəti cinayət xarakterindən çox siyasi xarakter daşıdığından, bu problemin həllinə beynəlxalq hüquq prizmasından yanaşılmalıdır. Bu da müasir dövrdə beynəlxalq hüququn rolunun danılmazlığını sübut edir. Həmçinin qeyd edilir ki, insan hüquqlarının pozulması məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməməsi nəticəsində də yarana bilər. Beynəlxalq hüquq dövlətlərin beynəlxalq vəzifələrinə uyğun olaraq dövlətlərin beynəlxalq hüquqlarını, həmçinin fərdlərin beynəlxalq hüquqlarını da müdafiə edir.

Açar sözlər: insan hüquqları, dövlət məsuliyyəti, insan hüquqlarının pozulması, insan hüquqlarının müdafiəsi, beynəlxalq müqavilələr, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi

İnsan hüquqlarının müdafiəsi beynəlxalq hüququn bu yeni sahələrində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olduğu kimi daha çox ənənəvi və həmçinin bir sıra adi beynəlxalq normalar vardır ki, bunlar da dövlətlərdən əsaslı insan hüquqlarının müdafiəsini tələb edir. Bəs beynəlxalq hüquq dövlətlərin beynəlxalq vəzifələrinə uyğun olaraq təkcə digər dövlətlərin beynəlxalq hüquqlarını, yoxsa, həmçinin fərdlərin beynəlxalq hüquqlarını da müdafiə edir. Və əgər axırıncı fərziyyə doğrudursa biz beynəlxalq hüquqda həqiqi stuktur dəyişikliyi ilə üzləşirikmi?

İndiyə kimi beynəlxalq fərdin şəxsiyyəti və insan hüquqlarının müdafiəsi üzərində əldə edilən biliklər insan hüquqlarının müdafiəsi üçün beynəlxalq təşkilatlar qarşısında fərdə aid olan üsuli mexanizm və insan hüquqları üzrə əsas beynəlxalq normaları ilə əsaslı surətdə əlaqələndirilib.

Dövlət törətdiyi beynəlxalq hüquqa zidd əməl nəticəsində ziyan çəkmiş digər dövlətə və onun əhalisinə ziyanın əvəzini tam ödəməli, onun pozulmuş hüquqlarını bərpa etməlidir. Bildiyimiz kimi, beynəlxalq cinayətlər dövlətlərin və xalqların varlığının əsaslarına qəsd edən, beynəlxalq hüququn başlıca prinsiplərini sarsıdan, beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə qorxu törədən ən ağır beynəlxalq hüquqa

zidd əməllərə aiddir. Beynəlxalq ictimaiyyətdə mövcud olan cinayətlər nəticəsində insan hüquqlarının müdafiəsini təşkil etmək növbəti yalnız dövlətlərin öz milli hüquq normaları, hətta beynəlxalq hüquq normaları ilə də müəyyən olunmalıdır. Hal-hazırda dünyada gedən bütün proseslərə, dövlətlərarası münasibətlərə tətbiq edilən, beynəlxalq hüquq normalarının rolu artmaqdadır. Bu normalar hazırda bütün dünya dövlətlərində baş verən hüquq pozuntuları nəticəsində yaranan müxtəlif hadisələrə müdaxilə edir. Bu özünü bir sıra beynəlxalq sənədlərdə, məsələn, Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1948-ci il konvensiyada, Aparteid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il konvensiyasında və s.-də göstərir.

Qeyd olunan insan hüquqlarının pozulması sahəsində dövlətlərin məsuliyyəti cinayət xarakterindən çox siyasi xarakter daşdığından, bu problemin həllinə beynəlxalq hüquq prizmasından yanaşılmalıdır. Bu da beynəlxalq ümumi hüququn ümum tanınmış prinsip və normalarının jus cogens xarakterli olmasının dünyanın əksər dövlətləri tərəfindən tanınması, müxtəlif problemlərin həllində bu normalardan istifadə edilməsi müasir dövrdə beynəlxalq hüququn rolunun danılmazlığını sübut edir.

1965-ci ildə M.Y.Rapport belə bir fikirlə çıxış etdi ki, Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə törədilmiş cinayətlərə görə dövlətlərin məsuliyyəti cinayət hüquq məsuliyyəti daşıyır. O, öz fikrini belə əsaslandırır ki, cinayət məsuliyyətinin əsas xüsusiyyəti Beynəlxalq hüquqla tanınan cinayətkara cəza tətbiq etməkdirsə, onda insanlıq əleyhinə törədilmiş cinayətlər də cinayət hüququ xarakteri daşıyır (4, 79). Q.Kelzen qeyd edir ki, dövlət onun tərəfindən əhalini təşkil edən fərdlərə qarşı törədilmiş deliktə görə məsuliyyət daşıyır. O, hesab edir ki, beynəlxalq hüququn pozulmasına görə dövlətlərin məsuliyyəti elə onun beynəlxalq öhdəliklərinin dövlət orqanları tərəfindən yerinə yetirilməməsi zamanı yaranan kollektiv məsuliyyətdir. O, izah etməyə çalışır ki, Beynəlxalq hüquq qaydası konkret məsuliyyət daşıyan şəxsi müəyyən etmir, sadəcə olaraq həmin şəxsin daxil olduğu qrupu göstərir. Buna görə də sanksiya delikvent qismində çıxış edən dövlət orqanlarına qarşı deyil, həmin dövlətin özünə qarşı yönəlir. İnsan hüquq və azadlıqlarının pozulması fərdlərlə daha sıx əlaqədə olan daimi orqanlar vasitəsilə verir. Adətən cinayət iki kateqoriyaya ayrılır: beynəlxalq hüquq pozuntuları və beynəlxalq cinayətlər (xüsusi təhlükəli hüquq pozuntuları).

Bir sıra beynəlxalq sənədlərə müvafiq olaraq, «beynəlxalq cinayət» anlayışına «sülh və bəşəriyyətə qarşı cinayətlər» və «beynəlxalq hüquqa qarşı cinayətlər» aid olunur. Onlar sülhün təmin olunması, insan şəxsiyyətinin və bütünlüklə beynəlxalq cəmiyyətin həyatı üçün vacib olan maraqların müdafiəsinin təmin olunmasında əsas əhəmiyyətə malik olan beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin pozulmasında özünü göstərir.

Hərbi cinayətlər üzərində mühakimə üçün yaranmış Beynəlxalq hərbi tribunalın Nizamnaməsinin 6-cı maddəsi bəşəriyyətə qarşı beynəlxalq cinayətin üç növünü öz kateqoriyasına aid edir:

a) Sülhə qarşı cinayətlər, o cümlədən: təcavüzkar müharibənin, yaxud

beynəlxalq müqavilə, saziş və təminatların pozulması ilə baş verən müharibənin planlaşdırılması, hazırlanması, başlanması və aparılması və ya yuxarıda sadalanan hərəkətlərdən hər hansının yerinə yetirilməsinə yönələn sui-qəsdə və ya ümumi iştirak etmək;

b) hərbi cinayətlər, o cümlədən: müharibənin qanun və ya qaydasının pozulması. Bu pozuntulara aiddir: işğal olunmuş ərazilərdə mülki əhalinin qətl, işgəncələri, köləlik və ya başqa məqsədlər üçün aparılması; hərbi dustaqların və ya dənizdə olan şəxslərin öldürülməsi; ictimai və ya şəxsi mülkiyyətin talan edilməsi; şəhər və kəndlərin əsassız dağıdılması; hərbi zərurət olmadan xaraba qoyma və başqa cinayətlər.

c) insanlığa qarşı cinayətlər, o cümlədən: qətl, işgəncə, köləlik, sürgün və mülki əhaliyə qarşı müharibəyə qədər və ya onun gedişində törədildiyi yerdə ölkənin daxili hüququnu pozub-pozulmamasından asılı olmayaraq Tribunalın yurisdiksiyasına aid olan hər hansı cinayətlə əlaqədar olan və ya həmin cinayətin həyata keçirilməsi məqsədilə edilən siyasi, irqi və ya dini motivlər üzrə təqiblər».

Dövlətlərin məsuliyyəti ilə bağlı konvensiyalardan biri 9 dekabr 1948-ci il genosid cinayətlərinə görə xəbərdarlıq və cəzanın nəzərdə tutulması haqqında konvensiyadır. 1-ci və 9-cu maddələr genosid cinayətinin törədilməsinə görə dövlətlərin məsuliyyətini nəzərdə tutur. Bu konvensiya genosidi də beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aid edilir (maddə 1).

Hərbi və bəşəriyyətə qarşı edilmiş cinayətlərə müddətin keçməsinin qeyri-tətbiqi haqqında 1968-ci il Konvensiyası beynəlxalq hərbi cinayətlər kimi bəşəriyyətə qarşı edilən cinayətləri, silahlı hücum və ya işğal nəticəsində qovulmanı, aparteid siyasəti və genosidin nəticəsi olan qeyri-insani hərəkətləri nəzərdən keçirir (maddə 1).

İnsan hüquqlarının pozuntusu dövlət siyasəti xarakterinə malik olduqda da bütövlükdə beynəlxalq hüquq pozuntusunun və beynəlxalq məsuliyyət pozuntusunun baş verməsi barədə məsələ ortaya çıxır.

Rasizm təkcə dövlətdaxili cinayət kimi yox, eləcə də beynəlxalq hüquqpozuntusu kimi BMT nizamnaməsinin və müasir beynəlxalq hüququn prinsip və məqsədlərinin pozuntusu kimi nəzərə alınır. Elə məhz bu nöqteyi-nəzərdən də millətperəstlik, aparteid, rasizm və s. bu kimi hüquq əleyhinə ictimai siyasi təzahürləri qeyd etmək lazımdır.

Buna görə də hələ 1962-ci ildə BMT Baş Assambleyası BMT-yə üzv olan dövlətlərə Cənubi Afrika respublikasındakı aparteid siyasətinin ləğv edilməsi məqsədilə onunla siyasi və iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi təklifini verdi. 1964-cü ilin iyununda Təhlükəsizlik Şurası silah və zirehli texnika istehsalı üçün lazım olan material və vasitələrin, habelə silahların CAR-a yerləşdirilməsi və satılmasının dərhal dayandırılması barədə qərar qəbul etdi.

1968-ci ilin oktyabrı BMT-nin insan hüquqları üzrə komissiyası, azlıqların diskriminasiyası və müdafiəsi barədə xəbərdarlıq edilməsi üzrə komissiyanın rəhbərliyi ilə XXI Cenevrə sessiyasında Afrika birliyi təşkilatının nümayəndəsi aydın nitqlə çıxış edərək göstərmişdir ki, CAR rejimləri və Qərb tərəfindən isə

cənubi Rodeziyanın siyasi, iqtisadi, maliyyə və hərbi dəstəyi nəticəsində hələ də 30 mln afrikalı özündə apartheid və irqpərəstlik diskriminasiyası siyasətinin təsirini hiss etməkdə davam edir.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq ili kimi qəbul edilmiş 1968-ci il çox təəssüf ki, Cənubi Afrika əhalisinə azadlıq və hüquq bərabərliyi gətirmədi (8, 191). Məhz buna görə də BMT Baş assambleyasının XXIII sessiyası yenidən Cənubi Rodeziya haqqında məsələyə baxmaq və qəbul edilmiş qətnamədə Cənubi Rodaziya-dakı xoşagəlməz vəziyyətə görə idarəedici dövlət kimi İngiltərənin cavabdehliyini yenidən sübut etmək və qiyamın yatırılmasının yeganə effektiv yolunun idarəedici dövlətin qüvvəsinin tətbiqi olduğu haqqında təəssürat yaratmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı.

Baş Assambleya İngiltərəni Cənubi Rodeziyadakı qanunsuz rejimin dərhal ləğv edilməsi məqsədilə güc tətbiq etməyə çağırırdı.

Qətnamədə Təhlükəsizlik Şurasının Cənubi Rodeziyadakı irqpərəst rejimlə münasibətdə sanksiyaların həcmimin genişləndirilməsinin təcili zəruriliyinə və Cənubi Rodeziyadakı irqpərəst azlığa hər cür yardımın dayandırılması barədə Təhlükəsizlik Şurasının vacib qərarının həyata keçirilməsində açıq-aşkar imtina etmiş Cənubi Afrika və Portuqaliya ilə münasibətdə sanksiyalar tətbiqinin zəruriliyinə diqqət yetirilirdi.

İrqpərəstlik diskriminasiyası müxtəlif formalarda həyata keçir, Cənubi Afrika Respublikasında və Cənubi Rodeziyada bu ərazilərin sakinlərinin çoxunu təşkil edən ağ dərili insanlarla münasibətdə apartheid siyasəti həyata keçirilir. Rəsmi dövlət siyasətinə çevrilərək o, bütün beynəlxalq cəmiyyətin həyatına təsir göstərir. Artıq 1946-cı il BMT Baş Assambleyasının birinci sessiyası qəbul etdiyi qərarı dəyişirdi:

“Bəşəriyyətin yüksək maraqlarından irəli gəlir ki, dini və irqi izləmələrə və diskriminasiyalara son qoymaq zəruridir. Bu qətnamə hökumətləri BMT nizamnaməsinin prinsiplərinə sadiq qalmağa və bu məqsədlə təcili və ciddi tədbirlər görməyə çağırırdı. Bu arada bir daha yada salmaq artıq olardı ki, BMT nizamnaməsi irqi, cinsi, dili və dinindən asılı olmayaraq hamı üçün insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara qarşı hörmətin rəğbətəndirilməsi və inkişaf etdirilməsi kimi dövlət öhdəliklərindən ərsəyə gəlmiş və bu Nizamnamə hələ irqi üstünlüyün milli nəzəriyyəsinə çevrilmiş, Hitlerizm tamam məhv olmamışdan əvvəl hazırlanmağa başlanmışdır. Bir çox dövlətlərin millətləri, xüsusilə SSRİ və Avropanın İkinci Dünya müharibəsi illərində verdiyi itki və çəkdiyi əziyyətlər on milyonlarla insanın məhv edilməsi və dünya sivilizasiyası inkişafının çox illər geri düşməsi dövlətləri belə bir nəticənin dərk olunmasına gətirib çıxardı ki, irqi diskriminasiya və rasizm ideologiyası, hətta hər hansı bir dövlətin hüduqları daxilində həyata keçirildikdə belə çox təhlükəlidir. İrqpərəst diskriminasiyasının qeyri-qanuniliyinin sonradan tanınması, 1963-cü ildə BMT tərəfindən qəbul edilmiş deklarasiyada və eləcə də 1965-ci il 21 Dekabr tarixində irqpərəst diskriminasiyanın bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq konvensiyada öz əksini tapmışdır. 1969-cu il 14 Mart tarixində konvensiyada göstərilmiş irqpərəst diskriminasiyanın qadağan

olunması və onunla mübarizə zərurəti dövlətlərin davranış qaydası üçün vacib məsələyə çevrilir.

Dövlət-Konvensiya iştirakçıları irqi diskriminasiyanı onun bütün formalarında qadağan və ləğv etmək və hər bir insanın qanun qarşısında hüquq bərabərliyini təmin etmək öhdəliyini öz üzərinə götürür.

İrqpərəst diskriminasiya ilə mübarizənin əsas ağırlığı irqpərəstliyə həvəsləndirən və onu rəsmi dövlət dərəcəsinə çatdıran ölkələrin millətləri üzərinə düşür.

1948-ci ildən sonra CAR-da apartheid rəsmi dövlət doktrinası oldu və o vaxtdan ölkənin yerli əhalisi seqrasiyaya qarşı müntəzəm mübarizə aparır. CAR-da seqrasiya ailə-nigah münasibətlərindən tutmuş idmanadək həyatın bütün sferasında yayılır.

1960-cı il Martın 21-də Cənubi Afrika şəhərləri arasında diskriminasiya tələbə qarşı etirazın sülh kompaniyası başladı ki, Afrikalılar həmişə özlərində ölkə ərazisində hərəkət etməyə yeganə sənədə malik olsunlar. Şarpevil şəhərində silahsız, sülhsevər nümayişçilərə qarşı polis zirehli maşın və hətta reaktiv qırıcı təyyarələr tətbiq etdi. Atışma nəticəsində 74 nəfər ölmüş, 184 nəfər yaralanmışdır. BMT Baş assambleyası qərarına görə 1966-cı ilin 26 oktyabr tarixindən 21 martı Şarpeviləki döyüşün 6 illiyini irqi diskriminasiyanın ləğv edilməsi ilə mübarizənin Beynəlxalq günü kimi keçirmək qərara alındı.

Təəssüflər olsun ki, Cənubi Afrikadakı irqçilik rejimlərinin boykot edilməsi, Cənubi Rodeziya rejiminə qarşı siyasi və iqtisadi sanksiyalar haqqında Təhlükəsiz Şurasının çoxsaylı qərarları bir çox dövlətlərin səhlənkarlıq siyasətinin nəticəsində hal-hazırkı zamanadək yerinə yetirilməmiş qaldı.

Məhz buna görədir ki, irqçi diskriminasiya siyasəti yürüdülmən dövlətlərin hökuməti, eləcə də irqçilik rejimləri ilə qararlı mübarizədən imtina edən və onlara himayəçilik edən hökumətlər bütün beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında, bütün dünya xalqları qarşısında məsuliyyət daşımalıdırlar.

Apartheid cinayətinin qarşısını almaq və onun cəzalandırılması haqqında 1973-cü ilin Konvensiyası da apartheidi beynəlxalq hüquq prinsiplərini pozan cinayət kimi təsnif edir. Bu Konvensiyada cinayət kimi apartheidə yaxın olan irqi seqreqasiya və ayrı-seçkilik siyasəti və təcrübəsi təsnif olunur (maddə I və II).

Cənubi Afrikada keçmiş konfliktlərdən zərər çəkənləri təzminatla təmin etmək üçün hüquqi baza Millətlər Birliyinin fəaliyyəti və Barışma Aktıdır. Bu qanun 1995-ci ildə əvvəlki idarəedici tərəfin sıralarından güclü qarşudurma nəticəsində yarandı və onun aşağıdakı məqsədləri var:

1. 1960-cı il martın 1-ə qədər olan müddət ərzində dövlət daxilində və xaricində yaranmış kütləvi insan hüquqlarının pozulmasının dərəcəsinə, səbəblərinə, xarakterinin həyata keçirilməsini, araşdırılmasını və zərər çəkənlərin həyatlarının təminatını təmin etmək;
2. Qeyd edilən dövrdə konfliktlər zamanı baş vermiş siyasi obyektivliklə əlaqələnmiş aktlara münasibətdə adamlara amnistiya vermək, zəmanət vermək;
3. Zərər çəkənlərin insan və vətəndaş ləyaqətinin yenidən bərpa və təzminata zəmanətdə əldə edilmiş tədbirləri həyata keçirtmək;

4. Hüquq pozuntuları və zərər çəkənlər haqqında xalqa məruzə etmək.

Akt Həqiqət və Barışıq Komissiyasının, İnsan hüquqlarının pozulması üzrə Komitənin, Amnistiya üzrə Komitə və Təzminat və bərpaetmə üzrə Komitəsinin yaradılmasını təmin edir. Prezident Mandela tərəfindən təyin olunmuş Həqiqət və Barışıq Komissiyası 1996-cı ildən qüvvədə olub və 1998-ci ilin iyun ayına kimi öz vəzifəsini tamamlayıb.

Təzminat və bərpaetmə komitəsi aktın razılaşdırma şəraitində təhqiqat və barışıq komitəsi funksiyalarından biri aşağıdakılarla bağlı prezidentə müraciət etməsidir:

1. Zərər çəkənlərə təzminat ödəmək və yaxud zərər çəkənin vətəndaş və insani layəqətinin bərpası və zərərin ödənilməsinə münasibətdə digər tədbirlərini nəzərə almaqla siyasət izlənilməli və yaxud uyğun gölməlidir;
2. Zərər çəkənləri müvəqqəti tez həyata keçən təzminat ilə təmin etmək üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Təzminat və bərpaetmə Komitəsi TBK-nin təzminat siyasətini həyata keçirmək üçün əsasdır (14, 124).

BMT-nin himayəsi altında olan dövlət səlahiyyətli nümayəndələrinin diplomatik konfransı tərəfindən 1998-ci ilin iyul ayında qəbul edilmiş Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Nizamnaməsi beynəlxalq cinayətlərin kateqoriyasını olduqca genişləndirdi.

Bu kateqoriyaya Məhkəmə: genosid cinayətini, insanlığa qarşı cinayəti, hərbi cinayət və təcavüzü daxil etdi.

Bununla belə hərbi cinayət və insaniyyətə qarşı cinayət kateqoriyasına kifayət qədər yeni cinayət tərkibi daxil olunub: mülki şəxslərə qarşı: qətl, məhv etmə, əsarət, deportasiya, azaldıqdan məhrum etmə, işgəncələr, seksual zorakılığın müxtəlif formaları kimi cinayətlər, cəmiyyətin hər hansı bir qrupunun siyasi, milli, etnik, mədəni, dini, cinsi və başqa səbəblərə görə təqib edilməsi, insanların məcburi yox olması; aparteid; oxşar xarakterli digər qeyri-insani hərəkətlər.

Beynəlxalq hüquq üzrə ədəbiyyatda belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, beynəlxalq hüquq pozuntusunun və cinayətin subyekti yalnız dövlətdir, fərd isə yalnız dövlətdaxili hüququn normaları əsasında cavab verə bilər.

Bu fikir müasir beynəlxalq münasibətlərin təcrübəsi və əksər beynəlxalq müqavilələrin nizamnamələri ilə təkzib olunur. Fərd beynəlxalq hüququn subyekti olmaq etibarını öz hərəkətləri ilə beynəlxalq hüququn bu və ya digər prinsip və normalarını bilavasitə poza bilər. Belə hallarda o, beynəlxalq müqavilə ilə nəzərdə tutulan məsuliyyəti daşıyır. Bu zaman onun dövlət nümayəndəsi və ya xüsusi şəxs olmasının əhəmiyyəti yoxdur.

Hələ Nürnberg tribunalı öz hökmündə belə bir fikri təkzib etdi ki, guya beynəlxalq hüquq onun pozulmasına görə cinayət məsuliyyəti daşıya biləcək fiziki şəxslərin üzərinə müəyyən vəzifələr qoymur: «Beynəlxalq hüquqa qarşı cinayətlər abstrakt kateqoriyalar tərəfindən yox, insanlar tərəfindən edilir və yalnız belə cinayətləri edən ayrı-ayrı şəxsləri cəzalandırmaq yolu ilə beynəlxalq hüququn qanunlarına riayət etmək olar».

BMT səlahiyyətləri daxilində qəbul olunmuş müqavilələrin əksəriyyəti, bilavasitə fərdə ünvanlanmışdır.

Onlar fərdin bu və ya digər hərəkətinin bilavasitə cinayətə, yaxud digər məsuliyyətə səbəb olduğunu elan edərək, təqsirkar şəxsləri cəzalandırmağı dövlətlərə tapşırır. Adətən belə şəxslər yerləşdikləri ərazidə həm beynəlxalq hüquq, həm də bilavasitə dövlətin qanunlarını pozurlar. İştirakçı-dövlətlər belə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədilə öz daxili qanunvericiliyində təcrübədə tətbiq olunan müvafiq normaları maliyyələşdirir.

Bir sıra beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət harda və nə vaxt törədilməsindən asılı olmayaraq yaranır. Belə halda törədilən cinayətlərin dövlətin qanununda nəzərdə tutulması və həmin şəxsin dövlətin vətəndaşı və ya xarici vətəndaş olması heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Belə şəxs, bilavasitə beynəlxalq prinsip və normaları pozur, dövlətdaxili hüquqda buna müvafiq normaların olmaması onu heç də məsuliyyətdən azad etmir.

Hər bir dövlət beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq belə şəxsləri cinayətkar kimi qəbul etməlidir.

Fərd dövlət adından hərəkət edərək beynəlxalq cinayət törədərsə, onda həmin dövlətin beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət məsələsi ortaya çıxır.

Əksər beynəlxalq cinayətlərin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar xüsusi şəxslər tərəfindən yox, rəsmi mövqe tutmuş və belə cinayətləri təşkil etmiş dövlət adından hərəkət edən şəxslər tərəfindən törədilir. Bununla əlaqədar olaraq, beynəlxalq cinayətlərdə təqsirləndirilən hökumətin onun səəncanını yerinə yetirənlərin məhkəməyə verilməsinə, ələlxüsus da, ona qarşı ittiham hökmünün çıxarılmasına razılaşmasını çətin təsəvvür etmək olar. Bu isə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaranmasının əsas səbəblərindən biri oldu. O, dövləti yox, beynəlxalq cinayətlərdə günahkar sayılan konkret fiziki şəxsləri mühakimə edir. Belə halda, Məhkəmənin Nizamnaməsində xüsusi qeyd olunmuşdur ki, tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq o bütün şəxslərə tətbiq olunur.

Beynəlxalq cinayət məhkəməsinin yaranması o demək deyildir ki, dövlət beynəlxalq cinayətlərdə təqsiri olan vətəndaşlarını və başqa şəxsləri mühakimə etmək yurisdiksiyasından məhrum olur. Lakin dünya ictimaiyyətinə ciddi təhlükə törədən cinayət törədənələr, bundan sonra Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyasının təsiri altına düşür.

Ümumiyyətlə, 20-ci əsrin başlanğıcına kimi beynəlxalq hüquqda beynəlxalq cinayət anlayışı yox idi.

İkinci Dünya müharibəsində Almanyanın və Yaponiyanın məğlub edilməsi, Nürnberg və Tokio hərbi tribunallarının yaranması, beynəlxalq hüququn inkişaf etməsi və bir sıra qanunazidd hərəkətlərin beynəlxalq cinayət kimi tanınması dünya ictimaiyyətinin daimi fəaliyyətdə olan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılmasının zəruriliyini dərk etməsinə gətirib çıxardı. Bu, xüsusən aktualdır, çünki insan hüquqlarının pozulmasında təqsirkar olan, sülh və bəşəriyyətə qarşı cinayət törədən cinayətkar şəxslərin əksəriyyəti BMT yaranandan və BMT Nizamnaməsi qəbul ediləndən sonra cəzasız qaldılar. Qeyd olunduğu kimi, belə

vəziyyət ona görə yaranır ki, adətən bu cinayətləri hökumət üzvləri və başqa rəsmi şəxslər edir və dövlətlərin məhkəmələri onları məsuliyyətə cəlb etmirlər. Tamamilə aydındır ki, dövlət məhkəmələri, xüsusən dövlətlər tərəfindən təşkil olunan və onun rəsmi şəxsləri tərəfindən yerinə yetirilən beynəlxalq cinayət işlərinin həll edilməsində heç bir vaxt təqsirli ola bilməz (16, 29).

Beynəlxalq cinayətlərin çoxu son vaxtlarda baş vermişdir. Ümumiyyətlə, diplomatik nümayəndələrin və birləşmiş millətlərin orqanlarının məsləhətləri, ifrat dərəcədə tənqidləri insan hüquqları sahəsində öhdəliklərin pozulmasına son qoyulmaq məqsədi daşıyır. BMT-nin çoxlu sayda qəbul etdiyi qətnamələr dəyən zərəərə görə əvəzin ödənilməsi məqsədini daşıyır. Məs.: Keçmiş Yuqoslaviyada etnik təmizləmə nəticəsində təqibə məruz qalan zərəərçəkənlərə müavinət haqqında qətnamələr. Baş Assambleyanın 47/147, 18 Dekabr 1992-ci il; 48/153, 20 Dekabr 1993-cü il; 49/196, Dekabr 1994-cü il; 50/193, 22 Dekabr 1995-ci il qətnamələri.

1993-cü ildə Təhlükəsizlik Şurasının qərarı ilə keçmiş Yuqoslaviya ərazisində insan hüquqlarının pozulmasında cinayətkar şəxslərin məhkəmə təqibi üçün müvəqqəti Beynəlxalq cinayət tribunalı yaradılmışdır.

18 aydan sona, 1994-cü ilin noyabrında həm Burundi, həm də qonşu ölkələrdə kütləvi qətl əməlləri törədən şəxsləri məsuliyyətə cəlb etmək üçün Təhlükəsizlik Şurası Burundi üzrə Beynəlxalq tribunal təsis etdi; lazımı qədər maliyyə vəsaitinin olmaması; bir sıra dövlətlərin Tribunalla əməkdaşlıq etməmək və onların qərarlarına tabe olmaması; inzibati və texniki çətinliklər. Belə strukturların yaranması, daimi fəaliyyətində olan Məhkəmənin təsis olunması barədə məsələni beynəlxalq birləşmiş gündəliyindən çıxarmadı.

1995-ci ildə Baş Məclis dövlətlərin əksəriyyəti üçün münasib olan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Nizamnaməsinin son mətnini tərtib etmək məqsədilə hazırlıq komitəsinin təsis olunması barədə qərar qəbul etdi. Hazırlıq komitəsi iki il ərzində Nizamnamənin layihəsini işləyib hazırladı.

1988-ci ilin iyunun 15-dən İyulun 17-nə kimi layihə Romada beynəlxalq konfransda müzakirə olundu, burada iştirak etmək üçün BMT və onun xüsusi idarələrinin üzvləri olan bütün dövlətlər dəvət olunmuşdular. Layihənin geniş və təfsilatlı müzakirəsinin nəticəsində 120 dövlət layihənin qəbul edilməsinə tərəfdar oldu, 21 dövlət bitərəf qaldı, yeddi nəfər isə əleyhinə səs verdi. Bir sıra ölkələr müstəqillik prinsiplərinə istinad edərək və yüksək vəzifəli şəxslər də daxil olmaqla onların vətəndaşlarının Məhkəmənin yurisdiksiyasının təsiri altına düşən cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb olunmasından qorxaraq Məhkəmənin Nizamnaməsinin qəbul edilməsinə tərəfdar olmadılar.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaranması haqqında qərar və onun Nizamnaməsinin qəbul edilməsi-dövlətlərarası münasibətlərin və beynəlxalq hüququn inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcıdır. Hitlerin hərbi cinayətkarları Nyunberqdə tribunal qarşısında durandan sonra ilk dəfə olaraq Beynəlxalq birlik əksər səs çoxluğu ilə təcavüzkar müharibələrin başlanmasında təqsirkar olan şəxslərə; tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq hərbi cinayət və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərin törədilməsində təqsirkar olan hər bir kəsə hökm çıxarı

araq daimi işləyən ali məhkəmə instansiyasını yaratmaq qərarını qəbul etdi. Bu sahədə Məhkəmənin yurisdiksiyası genişdir.

Dünya ictimaiyyətini təşvişə salan bütün təhlükəli cinayətləri əhatə edən cinayət tərkibləri Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Nizamnaməsində ifadə olunmuşdur.

Mövcud vəziyyətdə insan hüquqlarının müdafiəsi yalnız ayrı-ayrı dövlətlərin problemi deyil, bütünlükdə beynəlxalq ictimaiyyətin problemi. Şübhəsiz ki, insan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiə mexanizmlərinin sabit işləməsinin təminatçısı dövlətlərin insan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklərinin pozulması zamanı məsuliyyətin olmasıdır. Belə məsuliyyəti dövlət həm digər dövlət, həm də onun yurisdiksiyası altında olan fərdlər qarşısında daşıyır. İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində dövlətlərin beynəlxalq hüquq öhdəliklərinin implementasiyasında mərkəzi yerdə olan qanunverici orqan mühüm rola malikdir.

Məhz insan hüquqları sahəsində dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərə cavab verən və ya cavab verməyən qanunverici aktların qəbul edilməsi nəticəsində insan hüquqlarının pozulmasına səbəb olur. İnsan hüquqlarının pozulması məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməməsi nəticəsində də yarana bilər.

İnsan hüquq və azadlıqları sahəsində bağlanan beynəlxalq müqavilələrdən yaranan dövlətlərin öhdəlikləri, onunla xarakterizə olunur ki, dövlətlər yalnız beynəlxalq müqavilənin iştirakçısı olan dövlətlər qarşısında insan hüquqlarının müdafiəsinin təmini sahəsində deyil, həm də hüquqpozan dövlətin qurbanı olan fərdlər qarşısında məsuliyyət daşıyır. Dövlətin dövlətlər və fərdlər qarşısında məsuliyyətində fərqlər mövcuddur. Birinci halda söhbət siyasi məsuliyyətdən gedirsə, ikinci halda söhbət maddi məsuliyyətdən gedir. Dövlətlərin fərdlər qarşısında məsuliyyətin maddi ziyanın mövcud olmasından asılı olmayaraq beynəlxalq öhdəliklərin pozulması faktından yaranır. İnsan hüquqlarına aid beynəlxalq hüquqi aktlardan yaranan öhdəliklər müddətsiz xarakter daşıyır. Həmin aktlar dövlətdaxili normativ aktlar üzərində üstünlüyə malikdirlər və dövlətlərin hüquq sistemində xüsusi yer tuturlar. Məs.: AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsində qeyd olunur ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Bu konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Bundan başqa insan hüquqları sahəsindəki öhdəliklər dövlətlərin digər beynəlxalq hüquq öhdəlikləri üzərində üstünlüyə malikdirlər. İnsan hüquq və azadlıqlarına aid olan müqavilələr qüvvəyə minəndən sonra onların pozulmasına görə konkret dövlətlərə qarşı münasibət yaranır.

Dövlət adətən onun ərazisində yaşayan insanların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə görə məsuliyyət daşıyır. Avropa konvensiyasının (1950-ci il) 1-ci maddəsi və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında (1966-cı il) paktında dövlət ərazisində və ondan kənarında yaşayan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsində məsuliyyət daşıyır.

Dövlətlərin məsuliyyətinin əsasını insan hüquqlarının müdafiəsi ilə yanaşı həm də onların təmin olunmasına nəzarət təşkil edir. Dövlətlər öz ərazisində yaşayan bütün əhali üçün insan hüquqlarının müdafiəsini təmin etməlidir. Bəzi insan hüquqları vardır ki, dövlət tərəfindən yalnız müəyyən insan qruplarına verilir, məs.: Seçkilərdə iştirak etmə hüququ yalnız dövlətin öz vətəndaşlarına verilir. Dövlət hüquqları pozulmuş insanlara hüquqların bərpa edilməsi, müdafiəsi sahəsində effektiv vasitələr təqdim etməlidir və həmin hüquqpozmalarının qarşısını almalıdır. Beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq konkret hallarda həmin hüquqlar məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn: Əgər şəxsin təqsiri ədalətli məhkəmə araşdırılması zamanı müəyyən edilirsə, bu zaman dövlət qanun əsasında həmin şəxsin azad hərəkət etməsini onu həbs etməklə məhdudlaşdırır. Mülki və siyasi hüquqların məhdudlaşdırılması yalnız o halda mümkündür ki, bu məhdudluyətlər qanunla müəyyən edilsin. digər şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsinə yönəlsin və demokratik cəmiyyətin qayda-qanunlarının riayət edilməsinin təmininə şərait yaratsın. Bəzi insan hüquqları müharibə və ya silahlı münaqişə zamanı olduqda belə məhdudlaşdırıla bilər. Məs.: yaşamaq hüququ, fikir, vicdan və din azadlığı və s. (Mülki və siyasi hüquqlar haqqında paktın 4-cü bölməsinin 3-cü bəndi) İnsan hüququ və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində, xüsusilə fərqələnən konvensiya Avropa İnsan Haqları konvensiyasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi. Bakı, 2009
2. Əliyev Ə.İ. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Bakı, 2007
3. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, 2013
4. Məmmədov R.F. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı, 2005
5. Гусейнов Л.Г. Международная ответственность государств за нарушения прав человека. Киев, 2000.
6. Гусейнов Л.Г. Ответственность государств за нарушения договорных обязательств в области прав человека (на примере Европейской Конвенции о защите прав и основных свобод человека). // МЖМП. 1998, Специальный выпуск.
7. Гусейнов Л.Г. Проблема присвоения государству нарушений прав человека. // «Вопросы устойчивого и бескризисного развития» (научно-периодическое издание Международной кафедры ЮНЕСКО и Сибирского Отделения РАН), №2/1, Новосибирск, 2000.
8. Раппопорт М.Я. К вопросу об ответственности за преступления против человечества Вестник ЛГУ. серия, экономики философии и права 1965 № 5, с. 78-86
9. Раскалей С.Б. Объективная ответственность государств в международном праве Киев, 2002
10. Скакунов Э.И. Самопомощь как форма принудительного обеспечения субъективных прав государств. Авто реферат канд.дис. М., 2008
11. Фарукшин М.Х. Международно правовая ответственность. М., 1988
12. Bastid S. Cours de droit international public. Paris, 2006
13. Garcia-Mora M.R.. (2004). International responsibility for hostile act of private persons against foreign states .Hague M. Nijhoff,
14. Kelsen H. Theorie du droit international public- "recueil des cours" ,2000, III, t 84.
15. M. Sorensen. Principes de droit international public. "Rekueil des cours" 1992

16. Monaco R. Cours general de droit international public.Extrait du "Recueil des cours" 1968 III .
17. P. Ruter. Prinsipies de droit international public. "Rekueil des cours" 1991 T II ., 2009

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВ В ОБЛАСТИ НАРУШЕНИЙ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Н.Г.МЕХТИЕВ

РЕЗЮМЕ

Государство должно полностью возместить ущерб, причиненный другому государству и его затронутым лицам, в результате нарушения международного права и восстановления его нарушенных прав.

Поскольку ответственность государств в области нарушений прав человека носит более политический характер, чем криминальный характер, решение этой проблемы должно решаться через призму международного права. Это доказывает неадекватность роли международного права в современном мире. Также отмечается, что нарушение прав человека может возникнуть в результате ненадлежащего применения судами правовых и процессуальных норм. Международное право защищает международное право государств, а также международные права отдельных лиц в соответствии с международными обязательствами государств.

Ключевые слова: права человека, ответственность государства, нарушения прав человека, защита прав человека, международные договоры, Международный уголовный суд

STATE RESPONSIBILITY IN THE AREA OF HUMAN RIGHTS VIOLATIONS

N.H.MENTIYEV

SUMMARY

The state must fully compensate the damage caused to another state and its persons affected as a result of the violation of international law and the restoration of its rights violated.

Since the responsibility of states in the area of human rights violations is more political than criminal in nature, the solution of this problem should be solved by the prism of international law. This proves the inadequacy of the role of international law in our time. It is also noted that a violation of human rights may arise as a result of the inappropriate application of legal and procedural rules by the courts. International law protects the international law of States, as well as the international rights of individuals in accordance with the international obligations of States.

Keywords: human rights, state responsibility, human rights violations, protection of human rights, international treaties, International Criminal Court